

1.

Ezerkilencszáznegyvenkettőben a zsidóság válságáról beszélni talán már mosolyt érdemlő anakronizmus. Az utolsó tíz év eléggé megmutatta, hogyan állotta ki a zsidóság – vagy hogy magunkról beszéljünk: a magyar zsidóság – újkori történelmének legnagyobb próbatételét. Egy szigorú fogalmakkal dolgozó történetírás, amelynek számára nevek csak akkor jelentenek valamit, ha élő valóságot takarnak, talán még ezt a kérdést is értelmetlennek fogja találni. Elképzelhető, hogy egy ilyen történetírás a modern logisztikát alkalmazva e kérdés értékének megítélésére, ezt az ellenkérdést veti fel: volt-e egyáltalában magyar zsidóság, amelynek próbatételéről beszélhetnénk? Mert a történelem számára természetesen nem elég, hogy volt az embereknek egy konglomerátuma, amely önmagát – talán a nyelvfejlődés tehetetlenségi ereje folytán – zsidónak nevezte. A történelem a névhasználat jogosságának kérdését is vizsgálja. Csak reális közösségek érdeklők, tehát azok, amelyek specifikus tartalmuk megnyilvánítására képesek. Ennek pedig két alapvető kritériuma van. Az egyik: ki tudja-e magából a közösség termelni azt a reprezentatív réteget, amelynek életcélja e sajátos tartalom kibontása? A másik: jelent-e ez a tartalom a közösség tagjainak legalább annyit, hogy passzív szolidaritást tudnak vele vállalni?

Képzeltbeli történetírónk tehát fel fogja tenni ezt a két kérdést a jelenkori magyar zsidóságra vonatkoztatva. Volt-e – fogja kérdezni – e kor magyar zsidóságának olyan vezető rétege, amely a szellemi erő, merész akarat és erkölcsi tisztaság hármasságával páncélzatával felvértezve nézett szembe e válságos órákkal? És miután ezt az első kérdést megvizsgálta, a második felé fordul: mit jelentett a magyar zsidóság számára a zsidóság?

Az első kérdést hagyjuk megválaszolatlanul. Várjunk vele, míg a képzeltbeli történetíró valóban testet ölt.

2.

De a másodikkal nem várhatunk. Hogyan is várhatnánk? Aki lemondott arról, hogy itt tisztán lásson, érdektelenséget jelentett be az egész zsidókérdésben. Mert elképzelhető, hogy a történetírás leújtó választ ad az első kérdésre; s akkor kizárólag ez a második dönti el, vannak-e a zsidóságban rejtett erők, amelyek megőrzik szerepét a jövő történelme számára, és amelyekből – ez ugyanennek más megfogalmazása – új, egészséges vezető réteg sarjadhat ki.

Próbáljuk hát lerajzolni a magyar zsidóság térképét. Kik azok, akik zsidónak vallják magukat?

Azok, akik tehetetlenségből zsidók – –

azok, akik zsidóságból élnek – –

azok, akiket „zsidókká pofoztak”; a pofon helye ég, és ezt az égést érzik a zsidóság lényegének – –

azok, akiknek számára a zsidóság túl bő szívük karitásszükségletét szolgáló tárgy – –

azok, akik szolidaritásból zsidók, bátorságból zsidók, dacból zsidók, kategorikus

imperativusból zsidók – –

azok, akiknek számára a zsidóság vallás hit nélkül – –

azok, akik a formákban látják a zsidóságot, de sejteni sem képesek, hogy a forma csak addig van, amíg megvan az, *aminek* a formája, hogy a forma csak addig forma, amíg él, és csak addig él, amíg élő, teremtő szellem táplálja – –

azok, akik zsidó nacionalistáknak tartják magukat, de semmi érzék vagy szeretet, vagy megközelítési szándék nincs bennük egyetlen érték iránt sem, amely a zsidó fajiség differentia specifikáját alkotja – –

azok, akiknek számára az, hogy „zsidóság”, minden konkrétumától megfosztott, ködben úszó üres szó, de ezért a ködért rajonganak.

*

De ki az, akinek számára a zsidóság termőtalaj, személyes ügy, hit, világnézet? Ki az, aki azért zsidó, mert érzi, hogy zsidóságát *akarhatja* is, szabadon, meggyőződéssel? Aki érzi, hogy nemcsak zsidósága *dacára* vagy zsidósága *mellett* akarhatja a világot, hanem zsidóságából – sőt, hogy *csak* zsidóságából akarhat nagyot, egyetemeset, *mindent*?

3.

A kérdés még mélyebbre nyúlik, mint első pillanatra látszik. Nem egy nemzedék sivársága, gyengesége vagy romlottsága az oka, hogy a zsidóság belső tartalma szétmállik a zsidó tömegek vagy egyedek kezében. Nem arról van szó, hogy a zsidók megromlottak zsidóságukban – maga a zsidó tartalom romlott meg; vagy pontosabban: romlott állapotban került a kor elé. Kétségtelen, hogy a zsidóság minden problémája személyi fedezet kérdése: a zsidó tehetségek, a zsidó elit létezésének vagy nem létezésének kérdése. Minden közösség egy-egy naprendszer: éltető erejét centrumának sugárzásából meríti. Ha van hívő zsidó elit, megoldódott a zsidó hit válsága, ha van öntudatos zsidó elit, megoldódott a zsidó népi öntudat válsága, ha vannak zsidó zsenik, akik tehetségüket a zsidóságnak ajándékozzák, megoldódott a zsidó kultúra válsága. De éppen annak, hogy ilyen zsidó elit létezhesék, igen súlyos előfeltétele van: a zsidóságnak egy olyan belső tartalma, amely mellé egy igényes elit jó lelkiismerettel optálhat. Zsidó elit csak akkor lehetséges, ha a zsidóság belső eszmei tartalma olyan mély, mint maga az emberi lélek, és olyan széles, mint maga az emberi szellem. Alkotni vágyó és alkotni képes szellemek ennél sekélyebb vagy szűkebb közegben nem tudnak megélni. Vagy van a zsidóságnak ilyen dimenziójú belső tartalma, vagy nincs. Ha nincs, felnőtthöz méltatlan, értelmetlen játék minden kísérlet a zsidóságnak *mint zsidóságnak* a megmentésére. Ha van, ki kell ásni ezt a tartalmat, napfényre kell hozni.

Mert annyi bizonyos, hogy ebben a pillanatban a zsidók maguk nem ilyenek ismerik a zsidóságot. A legjobb esetben úgy ismerik, mint tiszteletre méltó magánügyét egy szűk körnek, amelyhez véletlenül ők is hozzátartoznak. Ezt a hozzátartozást egy részük szerencsétlenségnek érzi, amelyen családi, társadalmi vagy irracionális okokból nem tud ugyan változtatni, de kedvező pillanatokban igyekszik elfelejteni. Más részük megkísérli vállalni, megkísérel helyet szorítani neki életében. Többről nem lehet szó, mert töredék-valóságot senki sem tehet élete előjelévé. Azt a kuckót, amelyet ezek az emberek életükben a zsidóság részére fenntartanak, a kenetteljes önámítástól a buzgó szaktevékenységig a tralmak változatos sora töltheti be. Ez a szaktevékenység lehet vallási vagy népi, karitatív vagy kulturális, de mindenképpen szűk értelemben vett szaktevékenység marad, mert *szempontjai* nem egyetemesek, hanem korlátozottak. Maga a zsidóság lett szakterületté. A bibliai zsidóságból szakzsidoság lett.

4.

A döntő kérdés tehát így hangzik: van-e zsidó egyetemesség – nem patinás, hanem *ma* is aktuális egyetemesség – vagy nincs? Zsidónak lenni jelent-e annyit, mint egy meghatározott, termékeny módon kérdések hálójába fogni az *egész* valóságot, és így feleletre kényszeríteni *minden* létbe vágó kérdésben – a *történelmi ma* összes lényeges kérdéseiben is? Jelent-e tehát a zsidóság egyetemes megismerési, értékelési és cselekvési módszert – vagy más szóval: világnézetet?

Ha titokban nem remélhetném, hogy akad még valaki, aki megütődik ezen a kérdésem, és értelmetlennek találja, céltalan volna minden szó, amit leírok. Maga az, hogy ezt a kérdést fel lehet tenni, már válságtünet; azok a nemzedékek, amelyek még a zsidó nyelvi realizmus légkörében nőttek fel, amelyeknél tehát alapszavaink még nem veszítették el tartalmi fedezetüket, teljesen értetlenül állnának vele szemben: miért beszélünk világnézetéről ott, ahol vallásról is beszélhetünk? Ha a

világnézetet úgy határoztuk meg, mint egyetemes megismerési, értékelési és cselekvési módszert, a vallás is az – csak még jóval több, mert spontánabb, folytonosabb, alkalmazásában kevesebb bizonytalanságot magában rejtő módszer: olyan módszer, amely az emberi szellem és lélek szervévé vált. De hiba volna megfeledezni a funkcióváltásról, amelyet éppen a történelmet hordozó szavak az egyes korokban szenvednek. Vannak korok, amelyeknek szellemi csúcsteljesítménye vallás és csúcsszavuk: Isten; és vannak korok, amelyeknek szellemi csúcsteljesítménye világnézet és csúcsszavuk: lét. A kettő erő- és értékkülönbsége nem lehet vitás: a világnézeti korok mindig a vallási fáradtság korai, de a vallási korok sohasem a világnézeti fáradtság korszakai. Ezenkívül a világnézetek mindig abból a vallásból táplálkoznak, amelyből kinőttek: akár úgy, hogy merítenek belőle, akár úgy, hogy cselekvően szembefordulnak vele. Minden világnézeti kor addig él, míg tápláló nedvet tud kiszívni a vallási korból, amelynek szülötte.

Világos, hogy ma is ilyen világnézeti korban élünk. Aki ezzel számot nem vet, annak minden szava és cselekedete hazug vagy meddő lesz. Nem azért, mert „nem alkalmazkodik a korhoz” – minden kornak sokkal vadabb a ritmusa, semhogy alkalmazkodni lehetne hozzá: csak elmaradni lehet mögötte, vagy elébe vágni, és aki „alkalmazkodik” próbál, már el is maradt mögötte –, hanem azért, mert *nem érte el* a kor színvonalát. A világnézeti koroknak ugyanis pozitív értékük van: ezekben asszimilálja az ember a *vallási* tartalmat, ezekben győzi le a vallási élmény traumatikus jellegét, ezekben tör utat magának a vallás perifériáitól a vallás izzó magváig – ezekben érik hozzá a valláshoz. Az ember gyenge ahhoz, hogy ilyen hozzáérési folyamat nélkül kibírja Isten közelségét – ezt a szellemi ősélményt minden vallás ismeri. A kinyilatkoztatásnál a nép remegve meghátrált, és ez a hátrálás a vallás centrumától a vallás perifériái felé újra meg újra rányomja a bélyegét sok évszázados korszakokra. Ha a zsidóság mai nemzedékének a világnézet többet mond, mint a vallás, ez vallási szempontból nem okvetlenül egészségtelen tünet. Ez a nemzedék a „vallás” szót elszegényedett tartalommal kapta örökségbe, egy olyan kortól, amely a vallást a múlt ügyévé tette, formalizálta, távol vetette élő centrumától. A perifériakussá vált vallással szemben a világnézeti szomjúság jelenti a centrum-szomjúságot.

Zsidó újjászületésről csak akkor lehet szó, ha a zsidóság ki tudja elégíteni ezt a szomjúságot – ha nem a kegyelet mankójára támaszkodik, hanem saját eszmei tartalmának erejére, egyetemességére, aktualitására. Ha létezik zsidó világnézet.

5.

És valóban létezik, és mai kifejezésére vár. A különös az, hogy a zsidó egyetemesség létezése nem zsidó gondolkodók számára sokkal magától értetődőbb tény volt, mint a zsidók számára. Mert azzal természetesen egy lépést sem tettünk a zsidó világnézet kifejezése felé, ha a zsidóság eszméiről lehántjuk mindazt, ami sajátosan zsidó, és az így nyert szintelen, közömbös szubsztrátumra diadalmasan rámutatunk: „Íme, az általános emberi!” A zsidóság szellemi „emancipálásának” ebben a nagyon elterjedt módszerében egyaránt elsikkad az, ami sajátosan zsidó, és az, ami egyetemes. De ha például Schelling a zsidó ritális formák kialakulásának elvét primitívebb népek hagyományainak jelképes felvételében és legyőzésében látja meg, ezzel egy csapásra közelébe férközött a sajátosan zsidó egyetemesség egyik leglényegesebb góciának. Maga a Biblia, a zsidó *egyetemes* szellem erejének ez a páratlan bizonyítéka és jövő életképességének próbaköve ugyanezen az elven épült: a jelenből kiinduló és *egyszerre* a múlt és jövő felé irányuló *világtörténelmi* folytonosság elvén. A zsidó hagyomány szerint a Biblia első könyve Mózes korában keletkezett, tehát a zsidó népi jelen legszuggesztívabb aktualitású napjaiban – de kiindulópontja a *világ* teremtése, légköre a *világ* egysége, végső távlata pedig a *világ* megváltása.

Egyik kiváló írónk nemrégiben azt mondta: „a Biblia egy századja megszűnt a zsidóság könyve lenni.” Nem tudom, tisztában van-e vele, milyen súlyos dolgot mondott ezzel. A Könyv népe elvesztette volna a Könyvet? Amilyen mértékben ez igaz, olyan mértékben szűnt meg létezni a zsidóság. Annyi bizonyos, hogy a zsidóság mai belső válsága nem „a vallásos érzés válsága”, nem

„a zsidó népi öntudat válsága”, és nem „a zsidó kultúra válsága”, hanem egyetlen válság: a zsidóság Biblia-birtoklásának válsága. Csakhogy ez a válság nem százéves, hanem sokkal régebbi keletű. Annak az óriási szellemi feladatnak az elvégzését, amita Biblia pusztá létezése ráró, a zsidóság eddig elmulasztotta. Ez a mulasztás nemcsak az utolsó századot terheli, hanem a megelőző évszázadok hosszú sorát is. Mindenesetre egy lényeges különbséggel: az előző századok zsidósága érezte a nagyszerűségét annak, hogy övé a Biblia, az utolsó század közönyössé lett iránta. De ez az elhidegülés lélegzetvételi szünetté válhat, amely után a Könyv népének viszonya a Könyvhöz új szakaszába léphet – ha egy világnézeti kor számára fel tudjuk tární a Biblia *jelenbe hatóképes* világnézeti tartalmát: a Bibliát mint egyetemes megismerési, értékelési és cselekvési módszert. A szakzsidoság a Bibliát „felfelé buktatta”: jámbor olvasmánnyá avatta vagy ereklyévé, amelyet ünnepnapokon áhítattal a kezébe vesz. „Hinni kell benne” a – mondta hit nélkül egy hitét veszített kornak. De minden szónak annyi az értéke, amennyit kimondója belé tud helyezni. Azok közül, akik ezt a követelést hangoztatják, hányan vannak, akik *tudnak* hinni a Bibliában? Üres szóhüvelyek nem számíthatnak rá, hogy bárkinek a lelkébe is behatoljanak. Hiszen a feladat éppen az, hogy egy nem hívú nemzedék számára *lehetővé tegyűk* a hitet.

Végző fokon ez természetesen csak úgy történhetik, hogy a nagy hívők kisugározzák magukból ezt a hitet. De nagy hívők csak a nagy megismerés talajából nőhetnek ki. A hit préselt virágaiból sohasem támadhat friss hit – friss hit csak a legyőzött őszinte kételkedésből támadhat. Nincs bomlasztóbb kétely, mint az, amelyet hazugságba fojtottak. A zsidóságban csak az hisz, aki a Bibliában hisz. De a szellemileg becsületeseket elriasztja a Bibliától, hogy hitet követelnek tőle valami olyanban, amit nem ismernek, hogy hitet követelnek tőlük anélkül, hogy kételyeikre választ adnának. Honnan is sejténék, hogy maga a Biblia *megköveteli* azt az egzisztenciális kételyt, amely a hitet táplálja, élővé teszi, megővja az eliszapodástól?

Minden nemzedék cska a saját problémáit érti meg. Ez a nemzedék a világtörténelem levegőjét szívja. Ha a mai zsidóságot közel akarjuk hozni önmagához, tehát a Bibliához, világossá kell tennünk számára a Bibliában rejlő világtörténelmi erőt. Fel kell tárnunk előtte a Biblia egyetemességét – lássa végre meg, hogy mindazok az eszmék, amelyek ma vonzzák, bomlástermékei csupán az egyetemes bibliai világnézetnek. És elsősorban véget kell vetnünk a szakzsidoság szellemi provincializmusának.

6.

Ég és föld között nem lehet megállni. Természetes, hogy abban a pillanatban, amint a zsidóság a zsidó vallási eszmét nem bibliai egyetemességében és mélységében éli, a zsidó vallásnak ki kell sorvadnia a történelemből. Az a tiszteletbeli középlét, amelyet a szakzsidoság korszaka a zsidó vallásnak a lényeges és lényegtelen között juttat, nem szükséglete sem az egyénnek, sem a történelemnek. Mert ilyen szükséglet van: a lét középpontjáig hatolni, a mélységek mélységéből erőt meríteni. És ilyen is van: meghúzdóni a lét repedéseiben, a felszint, a minimum zavartalanságát élni. De egy kettő közötti lét deklarációja akkor sem szükséglet, ha ez a deklaráció a legkitartóbban és a legkáprázatosabb szavakkal történik.